

TARIFE VAMALE ȘI VENITURI DIN VĂMI ÎN MOLDOVA (VEACURILE XV–XVII)

Andrei Mirea *

Abstract: *The article offers a renewed analysis of the customs regime of Moldavia between the fifteenth and seventeenth centuries, with particular attention to the units of measurement used to calculate customs duties and to the customs tariffs mentioned in the trade privileges. After addressing the institutional legacy left by the Mongol domination on the Moldavian customs system, the study reassesses the customs tariffs included in the commercial privileges granted by the Moldavian voivodes to the merchants of Lwów in the fifteenth century. The hryvnia mentioned in these tariffs does not correspond to the Polish hryvnia, as previously assumed, but constitutes a unit of measurement specific to the Moldavian monetary system. Simultaneously, the study seeks to estimate the value of the silver ruble used as a reference unit for calculating customs duties in Moldavian sources. The customs revenues generated by the transit of goods through Moldavia in the fifteenth to seventeenth centuries are analyzed in light of the transformations in the country's customs network. The gradual integration of the territory east of the Carpathians into the periphery of the Ottoman economic system appears to have led to a gradual decline in customs income. From the late fifteenth century and throughout the sixteenth century, the voivodes gradually increased customs tariffs, a development driven by the growing financial needs of the Moldavian authorities. Finally, the study considers the place of customs revenues within the broader spectrum of public income collected by the Moldavian voivodes. Examining Moldavia's customs regime provides a better understanding of the changing relationship between direct and indirect taxation in Moldavian fiscal history.*

Keywords: Moldavia, public revenues, customs tariffs, customs duties, trade, customs taxation, Middle Ages.

Istoria vamală din Moldova secolului al XV-lea este cu mult mai bine documentată, investigată și deci cunoscută decât cea din veacul al XVII-lea: conjunctura economică care găsește statul moldovenesc aflat în plină formare la cumpăna secolelor XIV–XV tocmai la răscrucea marilor artere ale comerțului euro-asiatic nu se va mai repeta pe parcursul veacurilor următoare. În egală măsură, regimul vamal al

---

* Doctorand, Școala de Studii Avansate a Academiei Române, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, București; e-mail: andrei.mirea@history.unibuc.ro, „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu»”. Series Historica”, tom LXIV, 2025,

Supliment nr. 1, p. 131-153.

negustorilor străini aflați în Moldova este în general mult mai bine documentat decât cel de care s-au bucurat supușii moldoveni în propria lor țară. Deplasând accentul investigației de pe contextul internațional destul de bine lămurit asupra realității concrete a regimului vamal din Moldova, în rândurile următoare ne propunem să oferim câteva sugestii cantitative asupra veniturilor pe care domnia le-ar fi putut obține vămuind fluxurile comerciale care străbăteau țara de-a lungul secolelor XV–XVII. Succesul acestei direcții de analiză depinde în bună măsură de aprofundarea neîntârziată a unităților de măsură, monedelor și tarifelor de vamă folosite în textul privilegiilor comerciale și înțelegerilor vamale.

1. Ce fel de moștenire vamală tătărească ?

Printre numeroasele ipoteze de lucru referitoare la începuturile vieții de stat la Dunărea de Jos pe care sociologul Henri H. Stahl le-a propus medievistilor români se numără și ideea conform căreia, pe măsură ce Moldova fusese scoasă de sub dominația mongolă, primii domni se substituie ca beneficiari ai drepturilor fiscale impuse și percepute anterior de vechii stăpâni tătari, păstrând nu doar majoritatea obligațiilor populației locale față de cuceritorii mongoli ai stepei ori monopolul asupra exploatării minelor de sare și a marilor bazine piscicole, ci și principalele puncte vamale și drepturile de vămuire așezate înainte de către aceleași căpetenii nomade ale stepelor¹. O cercetare specială va trebui închinată măsurii în care sistemul vamal regăsit în documentele moldovenești din secolul al XV-lea poate să-și găsească originile într-o veche rețea de vămi existentă în teritoriul dintre Carpați și Marea Neagră pe vremea stăpânirii tătărești din secolele XIII–XIV. Însă până atunci, se cuvin formulate câteva observații preliminare menite mai curând să schițeze direcțiile de analiză pe care le poate urma o asemenea temă de cercetare.

---

¹ Henri H. Stahl, *Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste*, Bucarest–Paris, Éditions de l'Académie–Éditions du CNRS, 1969, p. 39–45, 244–246; idem, *Teorii și ipoteze sociologice privind fazele premergătoare întemeierii domniilor noastre* [infra : *Teorii și ipoteze sociologice ...*], în vol. *Studii de sociologie istorică*, București, Edit. Științifică, 1972, p. 5, 43–62; idem, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale* [infra : *Teorii și ipoteze privind sociologia ...*], București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 135–138, 160–161.

Acel „sistem de vămi” preluat de către moldoveni de la tătari, despre care scrie Stahl², pare totuși să fi suferit transformări semnificative în procesul trecerii sale în stăpânirea domnilor Moldovei. În primul rând, configurația rețelei vamale moldovenești de la începutul secolului al XV-lea, cu centrul stabilit la Suceava, este fără îndoială consecința unei politici vamale domnești. Cu alte cuvinte, configurația vamală este adeseori o reflexie a structurii administrative și geografice a puterii politice în favoarea căreia sunt percepute drepturile de vamă. Transferul reședinței principale a hanului Hadji Giray de la Solkhat la Qırq-Yeri, la începutul anilor 1450, a fost însoțită de o restructurare a rețelei vamale tătărești din Crimeea în jurul noului centru politic³, la fel cum mutarea reședinței domnești principale la Iași, după jumătatea secolului al XVI-lea, a presupus coborârea vămii principale din Suceava în mijlocul Moldovei, în târgul Iașilor⁴. Drept consecință, discuțiile (între istorici, numismați și arheologi) în jurul identificării vechilor centre tătărești de la răsărit de Carpați ar trebui să aibă în vedere și această dimensiune comercială a reședinței politice drept punct vamal principal într-o rețea structurată astfel încât fluxurile de mărfuri să traverseze tocmai centrul sistemului de vămi.

În al doilea rând, substituirea unei autorități politice printr-o altă autoritate în cuprinsul unui oraș sau a unui teritoriu mai întins nu reprezintă cel mai adesea un proces istoric simplu, unidirecțional sau nemijlocit. Cercetătorii români care au studiat orașele comerciale de la Dunărea de Jos și din nord-vestul Mării Negre în secolele XIV–XV au avut frecvent tendința de a interpreta istoria administrativă a acestor așezări din perspectiva unei simple succesiuni de stăpâniri politice (bizantină, tătară, geneveză, moldovenească sau muntenească)⁵, fără

---

² Idem, *Teorii și ipoteze sociologice ...*, p. 45–46, 53–55, 59, 62; idem, *Teorii și ipoteze privind sociologia ...*, p. 138, 178–179.

³ Cf. Oleksandr Dzhанov, *Каффа, Крымское ханство и османы в 1454–1456 гг (по данным книг массарии Каффы)*, „Sougdaia Collection”, vol. VIII, nr. 2, 2019, p. 91–92.

⁴ Vezi, mai recent, Alexandru Pînzar, *Accesibilitate și centralitate. Târgurile Moldovei în rețeaua internă de drumuri mari de comerț din veacul al XV-lea*, „Analele Putnei”, vol. XII, nr. 1, 2016, p. 287–306.

⁵ Cf. Ștefan Andreescu, *Acte medievale din arhive străine*, „Revista de Istorie”, vol. XXXIV, nr. 9, 1981, p. 1732–1738 (pentru Licostomo); Idem, *Din istoria Mării Negre (Genezezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV–XVII)*, București, Edit. Enciclopedică, 2001, p. 9–21 (pentru Cetatea Albă), p. 34–58 (despre Chilia);

însă a se întreba dacă cronologia succesiunilor de cârmuire pe care încearcă să o definească nu lasă în fapt loc unor perioade de conviețuiri politico-administrative. Pe bună dreptate, domeniul vamal este poate cel care îngăduie mai lămurit surprinderea acestor suprapuneri și coabitări administrative. Cazul mai bine documentat al Caffei poate oferi un exemplu concludent în această privință: pe timpul conflictelor dintre genovezi și hanul tătar, administrația genoveză împiedica pe funcționarii tătari numiți de către han să intre în oraș pentru a percepe vama tătarească în favoarea hanului (*comerchium canlucorum*) impusă asupra tuturor mărfurilor care intrau în orașul Caffa (vamă pe care, în atare condiții, o strâneau tot genovezii în beneficiul lor), în vreme ce, pe timp de pace, vameșii genovezi și cei tătari își desfășurau concomitent activitatea în birourile vamale din portul și din piața orașului, fiecare parte colectând drepturile de vamă care i se cuveneau în temeiul prevederilor cuprinse în iarlăcurile emise de hani tătari pentru genovezii din Crimeea⁶.

Regimul vamal de la Cetatea Albă oferă un al doilea exemplu de coabitare administrativă, care vine în completarea celui dintâi. Pe lângă diferite alte drepturi de vamă exercitate de anumite comunități privilegiate de negustori (de exemplu, comunitatea genoveză din oraș putea strânge taxe de la negustorii aparținând acestei comunități), vama comercială principală strânsă la Cetatea Albă care se aplica tuturor negustorilor era cea menționată în privilegiile moldovenești pentru Liov. Pasajul referitor la „vama tătarească, ce fusese pusă în Cetatea Albă, noi [*i.e.* domnia Moldovei] le-am iertat acea vamă liovenilor, să nu dea niciun ban, nici măcar de la o mie de mărci, fie că ar fi acolo fiul hanului tătarească, fie că n-ar fi”⁷, pasaj inserat în privilegiile **abia** în a doua jumătate a veacului al XV-lea (mai precis, în privilegiile comerciale din 1456 și 1460), lasă să se înțeleagă că, de la sfârșitul secolului al XIV-lea până

Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, ediția a II-a, adăugită, cu o postfață târzie, Iași, Edit. Universității „Al. I. Cuza”, 2014, p. 208–218 (pentru Cetatea Albă).

⁶ Archivio di Stato di Genova, San Giorgio, 18,59046 1236, *Massaria Caffae* 1454, fol. 41r; 18,59046 1238, *Massaria Caffae* 1456–1457, fols. 21v, 50v, 72v, 74v, 112v.

⁷ *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388–1918* [infra: *Suceava. File de istorie ...*], vol. I, ediție de documente întocmită de Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1989, doc. 18, p. 113; doc. 21, p. 123.

către anii 1450, veniturile materiale (bănești sau în natură) rezultate în urma vămuirii traficului comercial din oraș fuseseră în realitate împărțite între domnia de la Suceava și tătari⁸. Cu alte cuvinte, vreme de câteva decenii, vameșii domnului de la Suceava așezați în Cetatea Albă și-au desfășurat activitatea alături de vameșii trimiși de hanul tătar. În acest caz, substituția administrativă și fiscală de la stăpânirea tătară la cea moldovenească cunoaște o perioadă intermediară de tranziție caracterizată printr-o **coexistență vamală moldo-tătară în Cetatea Albă**.

În al treilea rând, acceptând că stabilirea unui anumit tarif vamal este rezultatul nemijlocit al unui raport de putere, adesea inegal și schimbător, între conducătorul politic care strânge vamă și comunitățile de negustori care acceptă să o plătească, va trebui să fim siguri că tarifele vamale practicate la răsărit de Carpați au suferit modificări considerabile pe parcursul secolelor XIII–XV. În funcție de contextul politic regional, negustorii venețieni care transportau mărfuri prin ținuturile nord-pontice aflate sub stăpânirea tătarilor plăteau în veacul al XIV-lea o vamă care putea varia de la 3 la 5% din valoarea mărfurilor⁹.

---

⁸ Nicolae Iorga oferă pasajului o cu totul altă semnificație decât cea propusă aici: „Alexăndrel introdusese, după cât se pare, o vamă deosebită a Cetății Albe, pretextând că ar fi pentru darul ce e dator a face fiului hanului” (Nicolae Iorga, *Opere economice*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 489). În vreme ce unii istorici acceptă ideea prezenței reale a unui fiu al hanului Kūchūk Muhammad la Cetatea Albă în anii 1430–1440 (vezi, de pildă, Alexandru I. Gonta, *Români și Hoarda de Aur, 1241–1502*, Iași, Demiurg, 2010, p. 177), ceea ce este foarte puțin probabil, alți cercetători socotesc că aceasta „nu pare a fi o vamă instituită de domn, căci nu figurează în 1408, când Cetatea Albă apare ca punct vamal, ci mai degrabă este o vamă pe care domnul Moldovei a convenit-o cu mongolii, ce au revenit la jumătatea sec. al XV-lea ca forță în nordul Mării Negre” (Laurențiu Rădvan, *Orașele din Țările Române în Evul Mediu (sfârșitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XVI-lea)*, Iași, Edit. Universității „Al.I. Cuza”, 2011, p. 504). Dacă însă se acceptă că „vama tătarească” de la Cetatea Albă reprezenta chiar vama încasată de reprezentanții tătarilor în oraș până către mijlocul veacului al XV-lea, atunci prezența acesteia în privilegiile moldovenești hărăzite Liiovului pe durata cât achitarea ei a funcționat în beneficiul tătarilor nu se justifică. Întrucât „vama tătarească” apare în aceste acte domnești de comerț relativ târziu, abia după mijlocul secolului al XV-lea, se poate considera că tocmai atunci domnia Moldovei izbutesc să preia controlul asupra vechiului oficiu vamal tătarească din oraș, de ale cărui taxe liovenii puteau să fie scutiți fără ca veniturile domniei de la Suceava să aibă de suferit.

⁹ Archivio di Stato di Venezia, Senato, Deliberazioni, Misti, Registri, XXXVIII, fols. 33v–34r (*Et quia alias dominus Sorgati fuit contentus quod mercatores nostri possent in partibus suis uti et conversari solvendo tria pro centenario, sicut solvebantur V in Tana, procures et saties ab inde infra, quam melius poteris*); Freddy Thiriet,

Într-o secțiune ulterioară, o să avem ocazia să notăm, pe de o parte, încadrarea generală a primelor tarife vamale moldovenești cunoscute în interiorul acestor limite, iar pe de altă parte, modificarea acestor tarife conform schimbării contextului politic și raportului de putere între domnie și negustorii din Liov.

Studiul vocabularului vamal tătäresc preluat de administrația moldovenească reprezintă pentru moment dovada cea mai convingătoare în favoarea existenței anumitor împrumuturi instituționale din epoca dominației mongole. Utilizarea cuvântului de origine mongolă *darqan* sau *tarcan*, cu sensul specific de scutire vamală, în chiar textul slavon al diplomelor moldovenești¹⁰, fără îndoială după modelul acelor cărți *tarkhan* dăruite de hanii mongoli unor persoane ori unor grupuri privilegiate¹¹, nu lasă loc de îndoieli: sistemul vamal din Moldova, descris pentru prima dată în textul privilegiilor dăruite Liovului, era moștenitorul unui vechi sistem vamal tătäresc, care a funcționat la răsărit de Carpați de la mijlocul secolului al XIII-lea până către jumătatea veacului următor, în cadrul căruia deținătorii unui privilegiu *tarkhan* se bucurau de scutiri vamale și de cale liberă de trecere prin stăpânirile împărăției mongole.

Aceeași concluzie preliminară a moștenirii de către moldoveni a unui sistem vamal tătäresc sugerează și denumirea mongolă *tamra*, care este atribuită vămii percepute la trecerea Nistrului de către ierodiaconul

---

Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie, vol. I, Paris–La Haye, Mouton, 1958, doc. 355, p. 95; doc. 476, p. 121.

¹⁰ *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova [infra: DRH, A. Moldova], vol. I (1384–1448), volum întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caproșu și Leon Șimanschi, București, Edit. Academiei, 1975, doc. 200, p. 283–284; DRH, A. Moldova, vol. II (1449–1486), volum întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Edit. Academiei, 1976, doc. 7, p. 9–10.

¹¹ Despre *tarkhan yarliq*, vezi mai cu seamă studiile străne în volumul István Vásáry, *Turks, Tatars and Russians in the 13th–16th Centuries*, London–New York, Routledge, 2018, nr. IV, p. 8–10; V, p. 188–189; VIII, p. 55–59; XI, p. 480–481; XIV, p. 289–290; Klara Z. Ashrafyan, *Central Asia under Timur from 1370 to the early fifteenth century*, în vol. *History of Civilizations of Central Asia*, vol. IV, part. I, *The age of achievement (A.D. 750 to the end of the fifteenth century). The historical, social and economic setting*, (eds.) M.S. Asimov, C.E. Bosworth, Paris, UNESCO Publishing, 1998, p. 336; Roziia G. Mukminova, *The Timurid states in the fifteenth and sixteenth centuries*, în *ibidem*, p. 354–355; Marie Favereau, *Tarkhan. A Nomad Institution in an Islamic Context*, „Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée”, vol. 143, 2018, p. 181–205; Bolat E. Kumekov, Z.K. Kartova, *The Source Study Analysis and Classification of the Tarkhan Type Khan Yarlyks*, „Journal of History”, vol. 92, 2019, p. 17–23.

rus Zosima¹². Întrebuințat în acest context, cuvântul *tamgha* evocă practica pecetluirii mărfurilor vămuite, adică aplicarea „unei ștampile speciale pe mărfuri”¹³, dar procedeul acesta vamal, deși numit aici cu un termen tătăresc, nu reprezintă o trăsătură specifică civilizației mongole. Având însă în vedere că noțiunea *тамга* desemna în regiune chiar semnul politic al hanilor tătari care apărea inclusiv pe monede, punerea sa în legătură directă cu vama strânsă de domnul Moldovei și de marele duce lituanian poate sugera existența unei substituții de drepturi vamale. Expresia „a lua tamgă” (имать тамгу), folosită de Zosima în relatarea sa, arată că însăși vama de trecere de la Nistru era denumită în epocă după semnul politic al hanilor, ceea ce indică, o dată în plus, identitatea vechilor stăpâni. Rămâne însă de aprofundat în ce măsură alte structuri politice succesoare ale Hoardei de Aur s-au servit în veacurile XIV–XV de această referință pentru a pretinde plata vămilelor strânse anterior de tătari¹⁴. Exemplul acelei *cabella tamoge*, extras din registrele financiare ale vistieriei (Massaria) din Caffa și explicat de către profesorul Michel Balard ca o taxă a tamgăi mongole (care era însă colectată la Caffa de vameși genovezi)¹⁵, nu ni se pare destul de convingător pentru a-l pune la socoteală în analiza noastră. Ipoteza că termenul *tamoge* reprezintă o formă latină coruptă pentru *tamgha* mongolă este mai curând pur speculativă, întrucât impozitul comercial numit în sursele genoveze „cabella camoge (o «tamoge») et tinctorie”¹⁶ este atestat și în legătură cu

¹² *Călători străini despre Țările Române* [infra: *Călători străini ...*], vol. I, volum îngrijit de Maria Holban, București, Edit. Științifică, 1968, p. 43–44. Vezi textul rusesc editat de George P. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Washington D.C., Dumbarton Oaks Publications, 1984, p. 178–181.

¹³ Sunt cuvintele Mariei Holban din bogatele note explicative la *Călători străini ...*, I, p. 44, nota 8.

¹⁴ Despre impozitul comercial numit *tamgha* din lumea mongolă, vezi mai recent István Vásáry, *Taxation in the Jochid Ulus*, în vol. *The Mongol World*, (eds.) Timothy May, Michael Hope, London, Routledge, 2022, p. 470–474, 476–477, 479, cu bibliografia mai veche.

¹⁵ Michel Balard, *Notes sur la fiscalité génoise à Caffa au XVe siècle*, „Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France”, 1993, p. 231, studiu reluat în idem, *Gênes et la mer*, vol. II, Genova, Società Ligure di Storia Patria, 2017, p. 845–862, cu o versiune adăugită în limba italiană: *Finanze e fiscalità a Caffa nel XV secolo*, în vol. *Genova, una capitale del Mediterraneo tra Bisanzio e il mondo islamico. Storia, arte e architettura. Atti del Convegno internazionale, Genova, giovedì 26–venerdì 27 maggio 2016*, a cura di Alireza Naser Eslami, Milano, Bruno Mondadori, 2016, p. 46.

¹⁶ Laura Balletto, *Un medico genovese tra Famagosta e Chio nel secondo Quattrocento: Barnaba Treinazio*, „Atti della Società Ligure di Storia Patria”, vol. LX,

vămile orașului Famagusta din Cipru, adică acolo unde cuceritorii mongoli nu au exercitat niciodată o influență politică sau administrativă. În plus, *cabella camoge* sau *tamoge* din socotelile Caffei reprezintă o taxă comercială percepută numai pe țesături, ceea ce reiese și din pasajul referitor la vama Famagusteii publicat de către Laura Balletto, unde asocierea este făcută în chip explicit cu țesăturile vopsite (*tinctoriae*), spre deosebire de vama tradițională mongolă numită *tamgha*, aplicată fără diferențiere tuturor tipurilor de mărfuri.

Prin urmare, dacă sursele păstrate ne îngăduie să întrevădem unele împrumuturi instituționale din epoca dominației tătărăști la nivelul sistemului vamal al domniei din Moldova (coexistența vamală moldo-tătară, regimul de privilegiu al scutirii vamale sau practica „luării tamgăi” drept dovadă a achitării vămii de trecere), în schimb apare drept cert faptul că domnia moldovenească a operat în secolele XIV–XV o serie întreagă de adaptări, inovații și compromisuri (precum modificarea configurației punctelor vamale cu deplasarea centrului vamal ori schimbarea tarifelor la vămi), menite să răspundă nu doar noilor raporturi de forță apărute la Dunărea de Jos în urma regresului dominației tătărăști, ci și nevoilor sale schimbătoare de ordin politic și economic.

2. Grivna moldovenească și (re)calcularea tarifelor vamale

Un aspect al istoriei vamale moldovenești care încă mai așteaptă o analiză înnoită și aprofundată este reprezentat de problema unităților de măsură, monedelor și tarifelor vamale pomenite în privilegiile comerciale din secolul al XV-lea. În fapt, tarifele vămilor *ad valorem* din Moldova medievală nu pot fi cunoscute decât în măsura în care unitățile monetare și de măsură utilizate în aceste privilegii sunt înțelese în mod corect. Există deja o bibliografie întreagă dedicată monedelor folosite în comerțul Europei sud-estice către finalul Evului Mediu¹⁷, iar

---

2020, p. 95. Laura Balletto a acceptat fără dificultate explicația propusă anterior de profesorul Michel Balard. În ceea ce ne privește, dacă avem în vedere atât faptul că literele *t* și *c* sunt frecvent scrise identic în manuscrise genoveze din secolele XIV–XV, cât și faptul că sintagma „*cabella camoge* (o «tamoge») et tinctorie” evocă o taxă vamală (*cabella*) pe anumite tipuri de țesături, atunci *cabella camoge* ar putea reprezenta în fapt *cabella camoce* sau *camocae*, adică tocmai vama pe țesăturile de tipul camhăi.

¹⁷ Ne mărginim a preciza numai acele contribuții care oferă Moldovei un loc mai însemnat în cadrul expunerii lor: Franz Babinger, *Südosteuropäische Handelsmünzen am Ausgang des Mittelalters*, „Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte”, vol. XLIV, 1957, p. 352–358 (studiu retipărit în vol. *Aufsätze und Abhandlungen zur*

unii cercetători au acordat o atenție specială legăturii dintre sistemele monetare aflate în uz și regimul vamal din Moldova¹⁸. Aprofundarea istoriei unităților de măsură cuprinse în actele vamale emise la Suceava în favoarea negustorilor din Liov ajută în chip decisiv la clarificarea regimului vamal moldovenesc: în privilegiile comerciale se folosește unitatea de măsură numită „grivnă”, care reprezintă în același timp (1) o unitate monetară de socoteală imaginară care se împarte într-un număr fix de monede de cont (în cazul nostru, groși) și (2) o unitate de calcul a greutateii metalelor prețioase, în mod particular a cantității de metal prețios din monedele reale bătute într-o monetărie ori aflate deja în circulație. După modelul mărcilor germane, fiecare oraș mai important sau regiune economică din spațiul central-european avea în epocă propria grivnă etalon. Există, spre pildă, grivna coroanei de Cracovia (împărțită în 48 de groși)¹⁹, grivna de Praga (unitate împărțită în 64 de groși), grivna de Breslau, grivna de Liov sau grivna de Podolia²⁰.

Geschichte Südosteuropas und der Levante, vol. II, München, Rudolf Trofenik, 1966, p. 190–195), cu o recenzie publicată de către numismatul Octavian Iliescu în „*Studia et Acta Orientalia*”, vol. II, 1959, p. 302–304; Volodimir Shlapins'kij, *Молдавські, валаські, турецькі і угорські назви монет і грошово-лічильних одиниць, за письмовими джерелами Руського воєводства (XV–початок XVIII ст.)*, în vol. „*А се его сребро*”: *Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя*, відп. ред. В.А. Смолій, Київ, Ін-т історії України НАН України, 2002, p. 199–206; Oleksandr Ogyu, *Історія обігу грошових одиниць та їх найменувань на Буковині. Молдавський період*, vol. I (1370–1475), Чернівці, Чернівецький національний університет, 2009.

¹⁸ Vezi, în mod special, Ion Nistor, *Das moldauische Zollwesen im 15. und 16. Jahrhundert*, „*Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*”, vol. XXXVI, 1912, p. 235–282; Anca Popescu, *Regim vamal și dominație politică: Chilia și Cetatea Albă în secolul al XV-lea*, „*Revista Istorică*”, vol. XV, nr. 1–2, 2004, p. 207–214.

¹⁹ Vezi, de exemplu, Witold Hensel, *Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna. Zarys kultury materialnej*, Warsaw, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965, p. 548. Marile orașe poloneze dețineau în Evul Mediu dreptul de a utiliza propriile unități de măsură etalon (Stanisław Waschko, *Celnictwo w Polsce przedrozbiorowej: cła i polityka celna, instruktarze i postępowanie celne*, Sopot–Poznań, Nakładem Wyższej Szkoły Ekonomicznej, 1960, p. 19). Acele „grивень луцьких” dintr-o scrisoare a lui Iliș voievod (pe care alte lecțiuni ale textului le redau „grивень ладських” și pe care Theodor Holban le traduce drept „grivne de Luț”) par să fie în fapt tot grivnele coroanei poloneze, căci grivna ладьцькая este o altă formă sub care apare în sursele epocii grivna polonă de Cracovia (Theodor Holban, *Acte politice slavone din epoca luptelor pentru tronul Moldovei după Alexandru cel Bun*, „*Revista Istorică*”, vol. XX, nr. 7–9, 1934, doc. II, p. 260; *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.*, vol. I (А–М), coord. Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька, І.М. Керницький, Київ, Вид-во

În privința grivnelor din sursele moldovenești, alinierea Moldovei la sistemul groșilor a presupus înființarea unei *grivne moldovenești*, având un etalon propriu moldovenesc: în textul unui privilegiu de comerț latinesc emis de cancelaria lui Iliăș voievod pentru sașii din Sibiu la 1433 se amintește despre sistemul vamal moldovenesc al „groșilor de grivnă” (*grossos de marca*) care reprezentau *monete terre nostre*, adică erau parte integrantă din sistemul monetar al țării Moldovei²¹. Numismatul Ernest Oberländer-Târnoveanu a reușit să stabilească faptul că „o grivnă moldovenească era alcătuită din 100 de groși de calcul”²². Dacă alegem să recalculăm tarifele de la vămile moldovenești bazându-ne pe acest nou reper de metrologie monetară, atunci vom obține următoarele procentaje vamale *ad valorem*: 3% pentru vama principală din Suceava; 3% pentru desfacerea mărfurilor mărunte importate dinspre Apus și descărcate în târgul Siret²³; 2% pentru achiziționarea de mărfuri orientale în alte târguri moldovenești decât Suceava; 2% pentru postavul tranzitat spre Țara

---

„Наукова думка”, 1977, p. 262). Verificând documentul original păstrat la Varșovia (Archiwum Główne Akt Dawnych, Zbiór Dokumentów Pergaminowych, doc. nr. 5323), constatăm că lecțiunea corectă este „гривень лядських”.

²⁰ Emisiunile monetare ale regilor poloni pentru Rutenia au condus la apariția unei grivne de Liov, care este amintită în socotelile acestui oraș galițian sub denumirea de *marca ruthenalis* (vezi, de exemplu, *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, vol. I, *Najstarsza księga miejska, 1382–1389*, (ed.) Aleksander Czołowski, Lwów, Gmina król. stoł. miasta Lwowa, 1892, doc. 237, p. 37; doc. 449, p. 73; doc. 452, p. 74). După trecerea ducatului Podoliei sub administrația lituaniană a lui Vytautas cel Mare la 1411, marele duce lituanian decide să bată polgroși pentru Podolia, care vor fi numărați atâta vreme cât a continuat această vremelnică emisiune monetară într-o grivnă de Podolia, pe care o vom întâlni în surse drept гривна подольска (Tadeusz M. Trajdos, *Zagadka półgroszków podolskich*, „Wiadomości Numizmatyczne”, vol. XXVII, nr. 1–2, 1983, p. 73–80; pentru sursele care atestă grivna din Podolia, vezi *Українські грамоти*, vol. I (sec. XIV–XV), (ed.) Volodimir Rozov, Київ, З друкарні Всеукраїнської Академії наук, 1928, doc. 59, p. 108–109; Janusz Kurtyka, *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały*, Maciej Wilamowski (ed.), Kraków, Societas Vistulana, 2011, p. 297–447, 432, 438–441).

²¹ *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, *Documente interne (1438–1456)*, *Documente externe (1387–1458)*, (ed.) Mihai Costăchescu, Iași, „Viața Românească”, 1932, doc. 180, p. 646–647.

²² Ernest Oberländer-Târnoveanu, *Emisiunile monetare bătute pe teritoriul Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare (1457–1504). O analiză critică*, „Cercetări Numismatice”, vol. IX–XI, 2003–2005, p. 310 și nota 47.

²³ Prin „mărfuri mărunte”, documentele înțeleg în acest caz postav, pânză, pantaloni, șapci, brăie, cuțite, spade, coase, seceri, fiare de plug, obiecte din cositor, țevi, cofițe etc.

Românească prin vama de margine de la Bacău; 1,5% pentru postavul tranzitat spre Transilvania prin vămile de la Baia și de la Moldovița; 1,5% pentru postavul tranzitat spre Transilvania prin vămile de la Bacău și de la Trotuș; 1,5% pentru peștele adus din Țara Românească care, în funcție de drumul urmat, trebuia să treacă fie prin vama de margine de la Bacău, fie prin cea de la Bârlad; 1,5% din valoarea jderilor ungurești tranzitați prin vămile de la Baia și de la Siret; în fine, tot 1,5% pentru vama produselor economiei animaliere (piei de vită, piei de oaie, lână ori pește) transportate spre Polonia prin târgul Siret.

Pentru stabilirea tarifului vamal de tranzit în cazul vămuirii prin cântărirea greutateii mărfurilor la cântar, textul privilegiilor folosește unitatea denumită „rubla de argint” (рубль серебра), care aparține sistemului monetar al marelui ducat al Lituaniei. Aceasta reprezintă un lingou etalon, adică o unitate de măsură pentru socotirea greutateii argintului fin care a primit din partea marilor duci lituanieni o anumită valoare nominală, folosită drept etalon pentru compararea valorii mărfurilor, monedelor reale ori obiectelor de preț. S-a putut stabili că o rublă lituaniană de cont era aproximativ egală cu o grivnă de Chełmno²⁴. Se cunoaște în plus că o grivnă de Chełmno, folosită ca etalon monetar și de către cavalerii teutoni, avea în veacurile XIV–XV o greutate de aproximativ 148 grame de argint fin²⁵. Pe lângă această comparație, se mai poate identifica totuși un alt punct de sprijin în sursele scrise pentru calcularea valorii unei ruble lituaniene de cont? Noi credem că da. O mențiune strecurată într-un registru financiar al vistieriei genoveze din Caffa, care se referă la cheltuielile unui mesager trimis din Liov la Caffa cândva în anii 1380–1381, cuprinde o echivalență monetară efectuată între 19 sommi *de Rossia*, care desemnează, cel mai probabil, tocmai rublele lituaniene, și 12 sommi, 30 saggi de Caffa (*pro sommis XVIII de Rossia sommos XII, sagios XXX*)²⁶. Întrucât unitățile de măsură ale

²⁴ Zbigniew Żabiński, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Wrocław, Polska Akademia Nauk, 1981, p. 80–82.

²⁵ Leonard Lepszy, *Przemysł złotniczy w Polsce*, Kraków, Miejskie Muzeum Przemysłowe, 1933, p. 18 (tabelul); Tadeusz Kałkowski, *Tysiąc lat monety polskiej*, Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1963, p. 45; Kazimierz Grażawski, *Życie codzienne na ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej w średniowieczu*, Włocławek, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku, 2003, p. 30.

²⁶ Archivio di Stato di Genova, San Giorgio, 18,59046 1226, *Massaria Caffae* 1381–1382, fol. 292v, cu o ediție a pasajului cu pricina realizată de către Oleksandr Dzhanov, *Каффа и Крым во второй половине XIV в. (преимущественно по данным книг массарии Каффы)*, „Sougdaia Collection”, vol. VII, nr. 1, 2018, p. 241.

Caffeii genoveze sunt cu mult mai bine studiate²⁷, echivalența amintită ne permite să calculăm că acel *sommo* lituanian cuprins în registrul din Caffa valora aproximativ 146 grame de argint fin. De vreme ce comparația rublei lituaniene cu grivna de Chelmno este stabilită independent față de comparația efectuată cu *sommo* de Caffa, putem conchide că o rublă lituaniană de cont avea un etalon de greutate stabilit la aproximativ 147 grame de argint fin.

Tarifele vamale moldovenești pentru marele comerț de tranzit care străbătea țara capătă o nouă dimensiune în lumina acestor socoteli. De pildă, pentru fiecare 12 cântare de postav (= 730 kilograme²⁸) pe care liovenii le aduceau la țărmul Mării Negre prin Moldova se plătea vamă astfel: la Suceava, se achita valoarea unei ruble de argint, care poate fi acum aproximată la 4 ducați (ori echivalentul lor socotit din alte monede sau chiar din marfa vămuită); apoi, urmează vama de la Iași, unde pentru aceeași cantitate de postav se mai plătea încă o jumătate de ducat; în fine, odată ajunse cele 12 cântare de postav la Cetatea Albă, se mai percepea o vamă de jumătate de rublă de argint, adică 2 ducați. Piperul²⁹

---

²⁷ Pentru greutatea unui *sommo* de Caffa, Pegolotti reține echivalența „*sommo* 1 peso di Caffa fae in Genova once 8½” (Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura*, (ed.) Allan Evans, Cambridge, The Mediaeval Academy of America, 1936, p. 223). După manualele de metrologie genoveză, 1 *libbra* = 12 *once* = 316,750 grame (Maria Giagnacovo, *Appunti di metrologia mercantile genovesi. Un contributo della documentazione aziendale Datini*, Firenze, Firenze University Press, 2014, p. 70). Ținând seama de aceste date, ar rezulta că un *sommo* de Caffa avea o greutate totală de 224,365 grame. În privința purității metalului prețios, Michel Balard a calculat că un *sommo* etalon de Caffa conține 218,911 grame de argint fin, o aproximare care poate fi socotită, după toate probabilitățile, destul de generoasă (vezi Michel Balard, *La Romanie génoise (XIIe–début du XVe siècle)*, vol. II, Rome–Genova, École française de Rome–Societă Ligure di Storia Patria, 1978, p. 659). Aceste socoteli nu sunt însă lipsite de ambiguități. De pildă, dacă acceptăm o puritate ipotetică de 900 la mie pentru acel *sommo* de Caffa amintit de Pegolotti, atunci acel *sommo de Rossia* din registrul genovez – admițând tacit că valoarea unui *sommo* de Caffa înregistrată de Pegolotti a rămas neschimbată o generație mai târziu – va avea o greutate de cca. 135 grame de argint fin.

²⁸ Faptul că prețul postavului de la Suceava se alinia prețului practicat în Liov la momentul tranzacției comerciale sugerează că unitatea de măsură denumită „cântar” în privilegiile comerciale emise la Suceava fusese stabilită conform etalonului recunoscut pe care îl avea cântarul din Liov, acolo unde un cântar avea o greutate de 60,75 kilograme (Stanislaw Hoszowski, *Les prix à Lwow (XVIe–XVIIe siècles)*, Paris, S.E.V.P.E.N., 1954, p. 36).

²⁹ Cf. Andrei Mirea, *Monnaie et commerce en Romanie génoise d'après une minute notariale inédite*, „Atti della Società Ligure di Storia Patria”, n.s., vol. LXIV, 2024, p. 68–73.

și bumbacul care intrau în Moldova fie dinspre spațiul pontic, fie dinspre spațiul balcanic, și care erau destinate piețelor din Apus trebuiau să fie vămuite în drumul lor spre Polonia în două puncte vamale principale: mai întâi la Bacău și, apoi, la Suceava. Pentru 12 cântare de piper ori de bumbac, vama de la Bacău, stabilită la o jumătate de rublă, echivala prin urmare cu 2 ducați, iar vama de la Suceava, de o rublă lituaniană de argint întregă, presupunea plata echivalentului valorii de 4 ducați³⁰.

3. Venituri din vămi în veacul al XV-lea

Ținând seama de faptul că traficul bunurilor locale pentru consumul intern al supușilor moldoveni presupunea adesea achiziții de cantități mici destinate uzului gospodăresc, pentru care fie se plăteau tarife vamale derizorii, fie nu se plătea vamă deloc, se înțelege că majoritatea veniturilor vamale din cuferele domniei provenea din taxarea activităților generate de negustorii străini în Moldova. În studiul său închinat vămilor moldovenești din veacurile XV–XVI, Ion Nistor ajunge la concluzia că venitul provenit din vămi reprezenta între 5 și 10% din venitul global de peste an strâns de domnie³¹. Este demn de remarcat că, deși aceste procente se întemeiază pe o serie de informații datate la sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul celui următor, autorul le consideră totuși relevante și pentru veacul al XV-lea. Acest raționament este însă contrazis de următoarele două constatări. În primul rând, impozitele strânse de domnie în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și pe parcursul veacului următor erau nu doar cu mult mai numeroase, ci și cu mult mai împovărătoare economic decât cele percepute în veacul al XV-lea, ceea ce înseamnă, cu alte cuvinte, o creștere semnificativă a ponderii impozitelor în ansamblul veniturilor domnești după mijlocul veacului al XVI-lea. În al doilea rând, trebuie subliniat că vămuirea bunurilor de lux sau a produselor manufacturiere, precum sunt mătasea, bumbacul, piperul

---

³⁰ Pentru raportul dintre aur și argint folosit la aproximările din acest paragraf, vezi cele mai apropiate informații disponibile în raport cu Moldova veacului al XV-lea, extrase din arhivele Cracoviei și cuprinse în tabelul I din anexele lucrării lui Julian Pelc, *Ceny w Krakowie w latach 1369–1600*, Lwów, Kasa J. Manowskiego, 1935, p. 1–5. A se vedea, în egală măsură, Z. Żabiński, *Systemy pieniężne*, p. 51–53 (tabelele 17 și 18). Aproximările prezentate aici se bazează pe următorul reper valabil pentru sfârșitul veacului al XIV-lea și pentru primele decenii din secolul al XV-lea: 1 gram de aur=10,5 grame de argint.

³¹ I. Nistor, *Das moldauische Zollwesen*, p. 275–276, 282.

ori postavul, era mult mai rentabilă din punct de vedere financiar pentru vistieria domnească decât vămuirea produselor economiei locale moldovenești. La un tarif vamal de 2 groși pe vită, nici vămuirea cu succes a unui export de 20.000 de capete de vită, care reprezintă una dintre cele mai ambițioase cifre invocate de specialiști pentru anumite intervale din secolele XVI–XVII, nu ar fi putut furniza domniei un venit anual mai mare de 1.330 de ducăți, venit care nu se apropie ca valoare nici de încasările vămii genovezilor din Cetatea Albă³².

O indicație prețioasă despre veniturile vistieriei moldovenești la mijlocul veacului al XV-lea avem din cronica lui Jan Długosz. Conform acestui izvor, condiția principală pe care polonii au impus-o lui Bogdan al II-lea vodă pentru a păstra tronul Moldovei era renunțarea la 50.000 de florini ungurești din veniturile anuale ale vistieriei domnești, care urmau să ajungă „în mâinile regelui” (*in manus regias*), fapt ce sugerează că, în anii 1450, vistieria Moldovei putea să colecteze anual, într-o vreme de puternice frământări politice, un venit de cel puțin 50.000 de florini³³. Sub domnia lui Ștefan cel Mare, în vremuri de pace, încasările provenite din taxele vamale trebuie să fi fost mai mari decât cele cunoscute nouă pentru epoca lui Petru vodă Șchiopul (adică mai mult de 50.000–60.000 de florini). În plus, există sectoare economice relativ importante cu posibilă activitate vamală în Moldova pe care însă nu le cunoaștem deloc. Ne gândim, de pildă, la eventuala vămuire moldovenească a tranzitului comercial de monedă de aur și de argint, efectuat dinspre Polonia către Imperiul otoman prin Moldova sau la comerțul genovez cu slavi din Marea Neagră, efectuat pe cale terestră înspre Europa centrală după cucerirea otomană a Constantinopolului din 1453. În orice caz, declinul comerțului euro-asiatic care străbătea Moldova după 1500 și integrarea statului de la est de Carpați la periferia sistemului economic otoman în veacurile XVI–XVII au determinat scăderea veniturilor domniei provenite din vămi în ansamblul perioadei investigate. Aceste date ne îndreaptă către concluzia că, spre deosebire de secolul al XV-lea, ponderea vămile în cadrul veniturilor domniei a cunoscut modificări semnificative în epoca premodernă.

³² Cf. Nicolae Bănescu, *Vechi legături ale țărilor noastre cu genovezii*, în vol. *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, (ed.) Constantin Marinescu, Cluj, Edit. Institutului de Istorie Universală, 1931, p. 32–33, 35.

³³ Ioannis Dlugossii, *Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae*, Lib. XII (1445–1461), (eds.) C. Baczkowski, M. Kowalczyk, J. Mruk, C. Ożóg, C. Pirożyńska, D. Turkowska, G. Wyrozumski, C. Pawłowski, A. Rudziński, Cracoviae, Wydaw. Naukowe PWN, 2003, p. 93, 119.

4. Reconfigurarea rețelei interne de vămi

A doua jumătate a secolului al XV-lea aduce cu sine transformări politice și militare semnificative, marcate de avansul otoman în Balcani și în Marea Neagră, care nu au întârziat să se manifeste în planul politicii vamale moldovenești. Epoca de tranziție a domniei lui Ștefan cel Mare anunță deja avântul unei noi rute comerciale, anume drumul terestru care lega Polonia de Constantinopol prin Balcanii otomani și Moldova. La scurtă vreme după ocuparea tronului, Ștefan cel Mare modifică politica de comerț a rivalului său, Petru Aron, și decide să reintroducă vama de la Tighina în circuitul vamal obligatoriu impus liovenilor. În egală măsură, pe drumurile moldovenești care duceau spre Țara Românească și spre Imperiul otoman, domnul Moldovei le impune acum negustorilor din Liov plata unor vămi suplimentare, situate pe toate drumurile pe care le-ar fi putut urma aceștia, la Roman, la Adjud, la Putna, la Vaslui și la Tecuci³⁴. Faptul că tarifele vămilor recent integrate itinerarului obligatoriu vamal al liovenilor prin Moldova erau calculate în zloți de aur turcești dovedește o dată în plus că această decizie de politică vamală asumată de Ștefan cel Mare încă de la începutul domniei sale a vizat în primul rând comerțul polon spre Imperiul otoman, comerț care căpătase deja un anumit avânt ce putea fi supus impozitării. Ion Nistor a observat cu bun temei că îngreunarea comerțului de tranzit al liovenilor către Balcani urmarea, cel mai probabil, să crească rolul de intermediar jucat de piața moldovenească în aprovizionarea Liovului cu produse orientale³⁵.

Această politică vamală avea să se manifeste însă în modul cel mai clar în perioada care separă cucerirea otomană a Chilie și Cetății Albe, din anul 1484, de ultimele decenii ale secolului al XVI-lea. Este meritul lui Șerban Papacostea de a pune în lumină pendularea vreme de câteva decenii a politicii domnilor Moldovei între încercarea de suprimare a libertății de circulație a liovenilor la est de Carpați prin instituirea sistemului iarmaroacelor de hotar destinate desfacerii mărfurilor aduse din Polonia și revenirea la vechiul regim privilegiat al comerțului liovean sub presiunea dublă exercitată atât de nevoia dobândirii sprijinului politic al coroanei poloneze, cât și de consecințele regionale avute de încheierea acordurilor polono-otomane³⁶.

---

³⁴ Suceava. *File de istorie ...*, doc. 21, p. 119–125.

³⁵ I. Nistor, *Das moldauische Zollwesen*, p. 259, 264.

³⁶ Șerban Papacostea, *Începuturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV–XV)*. *Drum și stat*, în vol. *Geneza statului în Evul Mediu românesc. Studii critice*, ediție adăugită, București, Edit. Corint, 1999, p. 209–214.

Istoria vamală moldovenească a secolelor XVI–XVII este mult mai puțin documentată decât cea din veacul al XV-lea, semn că și veniturile produse de vămile interne trebuie să fi devenit mai modeste după 1500. Cu toate acestea, creșterea traficului comercial pe drumul terestru care făcea legătura între Polonia și Balcanii otomani prin Moldova a determinat, pe de o parte, reconfigurarea rețelei interne de vămi moldovenești și, pe de altă parte, stabilirea unor noi tarife vamale pentru negoțul de tranzit care străbătea țara. În perioada imediat următoare anului 1484, precum și sub domnia urmașilor direcți ai lui Ștefan cel Mare, vechile tarife vamale consacrate în privilegiile Liovului au fost definitiv abandonate³⁷, iar domnia de la Suceava și-a îngăduit să mărească vămile în mai multe rânduri, determinându-i pe regii Poloniei să denunțe noile tarife vamale din Moldova atât în 1504, cât și în 1511³⁸. Vama moldovenească de la Dunăre, amintită în sursele păstrate pentru întâia dată la 1470, situată în apropiere de târgul Galați, al cărei pendant otoman era vama dobrogeană de la Măcin, capătă treptat o anumită importanță economică pentru domnie³⁹. De pildă, la 1580 se consemna informația conform căreia „schela” portului Galați furniza vistieriei domnești un venit anual de 3.000 de ducați⁴⁰. În capătul opus al țării, la granița de nord cu Polonia, sunt menționate în funcțiune cele două puncte vamale din veacul al XV-lea, anume vămile de la Hotin și de la

³⁷ Noua politică de protecționism promovată de către Ștefan cel Mare în ultima parte a domniei sale, care trebuie pusă în legătură nemijlocită cu războiul moldo-polon iscat asupra Pocuției, urmarea să ofere Moldovei rolul de intermediar comercial obligatoriu în relațiile dintre Polonia și Imperiul otoman. Profesorul Papacostea a reluat acest subiect, în idem, *Comerț și orașe în politica lui Ștefan cel Mare*, „Historia Urbana”, vol. XII, nr. 1–2, 2004, p. 7–8.

³⁸ *Acta Alexandri Regis Poloniae, Magni Ducis Lithuaniae (1501–1506)*, (ed.) Fryderyk Papée, Kraków, Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1927, doc. 261, p. 430–432; *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II/3 (1510–1530), (ed.) Nicolae Densușianu, București, Edit. Academiei Române, 1892, doc. XVI, p. 13–14.

³⁹ *DRH, A. Moldova*, II, doc. 164, p. 243–244; *Călători străini ...*, vol. II, (eds.) Maria Holban, Paul Cernovodeanu, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, Edit. Științifică, 1970, p. 120; Idem, vol. IV, (eds.) Maria Holban, Paul Cernovodeanu, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, Edit. Științifică, 1972, p. 347, 359, 365; Idem, vol. V, (eds.) Maria Holban, Paul Cernovodeanu, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, Edit. Științifică, 1974, p. 226.

⁴⁰ *Documente privitoare la istoria românilor*, supl. I, vol. I (1518–1780), (eds.) Gr.G. Tocilescu, A.I. Odobescu, București, Edit. Academiei Române, 1886, doc. XCV, p. 51; Dumitru Ciurea, *Câteva date despre istoricul Galaților (sec. XVI–XVII)*, „Studii și Cercetări Științifice. Istorie”, vol. VIII, fasc. 1, 1957, p. 228, n. 4.

Cernăuți⁴¹. După o estimare din epoca lui Despot vodă, venitul anual al vămii de sub cetatea Hotinului s-ar fi putut ridica la suma de 10.000 de florini⁴². Credibilitatea acestei estimări este întărită de fragmentul unui izvod cuprinzând socotelile oficiului vamal de la Hotin, din 1592, care acoperă zilele de târg de la mijlocul lunii august până spre finalul lunii septembrie, și care înregistrează pentru mai multe zile de târg un venit vamal de 1.108 taleri și 1.268 „zloți de aur”, iar separat se indică vama strânsă de la un alt iarmaroc, în valoare de 3.453 taleri⁴³. Vama principală este mutată după jumătatea veacului al XVI-lea în târgul Iași, unde tariful vamal se socotea în funcție de valoarea mărfurilor. Vechile birouri vamale din târgurile Suceava, Baia, Siret, Bacău și Trotuș au cunoscut un anumit declin economic în această perioadă. Avem motive să credem că tarifele vamale la care erau supuși negustorii lipsiți de privilegii în Moldova pe parcursul celei de-a doua jumătăți a veacului al XVI-lea au ținut întru totul pasul cu nevoia tot mai crescută de bani resimțită de domnie în această epocă.

Creșterea graduală a tarifelor vamale până în anii 1570 este dovedită de mai multe surse. Atâta vreme cât, de-a lungul unei bune părți a veacului al XV-lea, negustorii lioveni și ardeleni s-au bucurat în Moldova de un regim vamal privilegiat, vămile de la răsărit de Carpați au practicat quantumuri de plată cuprinse între aproximativ 1,5 și 3% din valoarea mărfurilor, însă desființarea vechilor orânduielei vamale preferențiale și creșterea nevoilor de bani ale vistieriei domnești în

---

⁴¹ Nicolae Iorga, *Relațiile comerciale ale Țerilor noastre cu Lembergul. Regeste și documente din Archivele Orașului Lemberg*, part. I, București, Tipografia Lucrătorilor Asociați, 1900, p. 92–97; Idem, *Studii și documente*, vol. XXIII, *Acte străine*, București, Edit. Ministeriului de Instrucție Publică, 1913, doc. CCCXLV, p. 422–423; doc. CCCXLVI, p. 425–426; *Călători străini ...* vol. III, (eds.) Maria Holban, Paul Cernovodeanu, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, Edit. Științifică, 1971, p. 208; Idem, vol. V, p. 20, 495; Idem, supliment I, (eds.) Ștefan Andreescu, Marian Coman, Alexandru Ciocîltan, Ileana Căzan, Nagy Pienaru, Ovidiu Cristea, Tatiana Cojocar, București, Edit. Academiei Române, 2011, p. 82–83.

⁴² Nicolae Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Héraclide, dit le despote prince de Moldavie*, Bucarest, Édition de l'Institut d'Arts Graphiques „Charles Göbl”, 1900, p. 58 (doc. 5, din nota de subsol). O altă sursă, publicată tot de Iorga (idem, *Studii și documente*, XXIII, doc. CCCXLVI, p. 426), pare a include o sumă plătită domnului Moldovei în contul arendării unei vămi, „ducati d'oro mille siecento, digo: 1600”. Comentând acest izvor, Iorga reține însă „16.000 de galbeni de aur” ca vamă a Hotinului (idem, *Opere economice*, p. 548–549).

⁴³ Idem, *Studii și documente*, XXIII, p. 424–425.

secolul al XVI-lea au condus în mod inevitabil la sporirea tarifelor vamale. Pe lângă politica vamală din ultimii ani ai domniei lui Ștefan cel Mare și în plus față de majorarea deja amintită a vămile din timpul lui Bogdan al III-lea (1511), se mai cunoaște măsura de politică vamală a lui Ștefan Lăcustă din 1539, când domnul a dispus practic dublarea tuturor tarifelor de la punctele vamale din țară, stârnind protestul negustorilor din regatul Poloniei care străbăteau Moldova în drumul lor spre Imperiul otoman⁴⁴. Deși nu există informații sigure în această privință, este totuși de presupus că, în urma acestor majorări succesive, tarifele vamale din Moldova urcă la 8 sau chiar 10% din valoarea mărfurilor vămuite.

Dintre „dosarele” vamale anterioare secolului al XVIII-lea care au ajuns până la noi, actele din epoca domniei lui Petru Șchiopul reprezintă cele mai interesante piese. Față de unii dintre predecesorii săi în scaun, Petru Șchiopul a mărit taxele vamale atât pentru negustorii moldoveni, cât și pentru cei străini (printre care sursele îi amintesc în mod special pe poloni și pe armeni), măsură despre care, la 1577, fusese informat și sultanul Murad al III-lea, care îi recomanda domnului Moldovei să mai reducă din valoarea vămile⁴⁵. Majorarea tarifelor vamale pare să se fi efectuat încă din vara anului 1574, imediat după ce Petru Șchiopul a dobândit tronul Moldovei pentru întâia dată, de vreme ce, în iunie 1577, solii poloni aflați la Constantinopol arătau sultanului că în urmă cu patru ani, deci sub domnia lui Ioan vodă cel Cumplit, noile tarife vamale nu existaseră⁴⁶. Din aceste evoluții se poate înțelege că marile cheltuieli bănești și împrumuturi pe care Petru Șchiopul le-a făcut pentru dobândirea tronului la Înalta Poartă au determinat creșterea taxelor vamale din Moldova.

Un observator din Pera notează la 1578, bazându-se pe spusele „celor ce au experiența acelei călătorii” prin Moldova către Polonia, că domnia percepea o vamă de tranzit pentru vinul grecesc importat în regatul polon de 4 „cechini” pentru fiecare butoi („botte”) de vin, o vamă ce ar fi asigurat vistieriei un venit anual de 3.000 de „cechini”

⁴⁴ *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment II, vol. I (1510–1600), (ed.) Ioan Bogdan, București, Edit. Academiei Române, 1893, doc. LXV, p. 121.

⁴⁵ *Catalogul documentelor turcești*, vol. II (1455–1829), întocmit de Mihail Guboglu, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1965, doc. 175, p. 57.

⁴⁶ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, vol. II, *Acte și scrisori (1573–1584)*, (ed.) Andrei Veress, București, Cartea Românească, 1930, doc. 103, p. 127; doc. 104, p. 127–129.

(adică ducați venețieni)⁴⁷. Întrucât știm că vinul de Malvazia care ajungea prin Moldova pe piața Liovului în anii 1570 era vândut în butoaie mari de aproximativ 370 de litri cu un preț mediu de 35 de ducați pe butoi⁴⁸, înțelegem bine că vama din Iași pe comerțul de tranzit se ridica la 12% din valoarea mărfurilor tranzitate. Relatarea unui negustor englez despre vama Iașului din 1582 confirmă deplin această socoteală. După acesta, „pentru fiecare covor care costă o sută de aspri”, se plătea la Iași o vamă de „doisprezece aspri”⁴⁹, ceea ce înseamnă, din nou, 12% din valoarea produsului tranzitat. Un privilegiu acordat negustorilor englezi la 1588, cunoscut sub o formă succintă care lasă multe amănunte neclarificate, include totuși achitarea tarifului vamal de 3% din valoarea mărfurilor⁵⁰. Deosebirea semnificativă între regimul vamal al negustorilor englezi în Moldova creat de acest privilegiu și vama obișnuită de 12% aplicată celorlalți negustori lipsiți de asemenea privilegii apare în mod explicit consemnată în raportul prin care ambasadorul englez William Harborne își detaliază misiunea diplomatică în Orient. El fusese cel care a negociat și a obținut, atunci când se afla în trecere prin Moldova la sfârșitul verii anului 1588, privilegiul oferit de Petru Șchiopul, pe care l-a luat apoi cu sine în Anglia (însă acest generos privilegiu hărăzit englezilor nu și-a păstrat valabilitatea în deceniile următoare, fiind repede dat uitării)⁵¹.

⁴⁷ *Ibidem*, doc. 133, p. 159–160. Demn de constatat este faptul că raportul din versiunea sa extinsă, publicată de Andrei Veress, amintește și despre vama impusă de regele Poloniei pentru vinul grecesc adus prin Moldova, vamă care se ridica la șapte taleri pentru fiecare butoi de vin și care era distinctă de vama târgului din Liov. Rezultă, prin urmare, că vama percepută de domnul Moldovei (4 ducați) era mai mare decât cea percepută de regele Poloniei (3,5 ducați). Amploarea deosebită luată de negoțul cu vin grecesc pe drumul comercial din Moldova în anii 1560–1580 avea să fie însă complet anulată la scurtă vreme de transformările contextului politic de la sfârșitul secolului al XVI-lea (Cristian Nicolae Apetrei, *The Transit of Cretan Wine in 16th-Century Moldavia: The European Context and Quantitative Assessments*, „Transylvanian Review”, vol. XXII, nr. 2, 2013, p. 193–203).

⁴⁸ S. Hoszowski, *Les prix à Lwow*, p. 36, 88–89, 102–104.

⁴⁹ *Călători străini ...*, vol. II, p. 518.

⁵⁰ *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III/1 (1576–1599), București, Edit. Ministeriului Cultelor și al Instrucțiunii Publice, 1880, doc. CXIV, p. 108; *Călători străini ...*, vol. III, p. 290. Pentru analiza actului și pentru context, vezi Paul Cernovodeanu, *Privilegiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova la 1588 și răsunetul său politic în anii Unirii Principatelor*, „Revista de Istorie”, vol. 31, nr. 6, 1978, p. 1041–1049.

⁵¹ *Călători străini ...*, vol. IV, p. 595–596. Există aici o posibilă greșeală de tipar. Dacă în comentariu și în traducerea românească se indică valoarea procentuală de

5. Venituri din vămi în veacurile XVI–XVII

În tabelul alăturat au fost strânse toate datele credibile pe care le-am putut identifica despre veniturile globale ale domniei și despre cele provenite din vămi pe parcursul secolelor XVI–XVII, cu scopul de a recalcula ponderea anuală a vămilelor în totalul veniturilor domnești. După cum era de așteptat, aceste venituri intră în atenția observatorilor abia către sfârșitul veacului al XVI-lea, atunci când fiscalitatea moldovenească trebuie să răspundă unor cheltuieli foarte mari efectuate de domni în relațiile lor cu Imperiul otoman. Informațiile utilizabile de pe parcursul secolului al XVII-lea sunt, la fel ca și cele referitoare la tarifele vamale practicate de autoritățile moldovenești, extrem de sărăcăcioase, confuze și lacunare⁵². Sursele disponibile din veacul al XVI-lea sugerează că încasările statului moldovenesc provin în proporție de aproximativ 85% din taxele directe și aproape 15% din taxele indirecte, dintre care cele mai vizibile sunt vămile din târguri și de la hotarele țării. Procentul taxelor vamale scade, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, sub 10% din încasările totale ale domniei.

O clarificare suplimentară necesită semnificația „veniturilor anuale” din vămi strânse în tabelul alăturat. Sumele de bani oferite de sursele menționate reprezintă cel mai adesea arendarea globală a

---

„12%”, în schimb transcrierea originalului englez arată procentul de 13%, sub forma „XIII°”.

⁵² În alcătuirea tabelului alăturat, am folosit următoarele surse: N. Iorga, *Relațiile comerciale cu Lembergul*, p. 74–75, 96–97; DRH, A. Moldova, vol. IX (1593–1598), volum îngrijit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruță, București, Edit. Academiei Române, 2014, doc. 62, p. 75; *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, vol. III, *Acte și scrisori (1585–1592)*, (ed.) Andrei Veress, București, Cartea Românească, 1931, doc. 150, p. 223–225; doc. 232, p. 327–332; *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III/2 (1578–1600), București, Edit. Ministeriului Cultelor și Instrucțiunii Publice, 1888, doc. CXCIII, p. 173; *ibidem*, vol. IV/1 (1600–1649), București, Edit. Ministeriului Cultelor și Instrucțiunii Publice, 1882, doc. DXCVIII, p. 674–675; *ibidem*, vol. VIII (1376–1650), București, Edit. Ministeriului Cultelor și Instrucțiunii Publice, 1894, doc. CCLVII, p. 177; doc. DLXXIV, p. 391; *Călători străini ...*, vol. III, p. 202; Idem, vol. IV, p. 485–486; Idem, vol. VII, (eds.) Maria Holban, Paul Cernovodeanu, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 262; Dimitrie Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, traducere din lb. latină și indici de Dan Slușanschi, București, Institutul Cultural Român, 2006, p. 258–259, 260–261.

veniturilor vamale din Moldova pe durata unui an financiar. Sursele cunoscute concordă asupra amănuntului că arendașii vămilei moldovenești, deveniți astfel mari vameși, primesc în subordine pe durata arendeii toate punctele vamale din țară, toate „vadurile” și toate „scalele”, după cum precizează izvoarele. Arenda era frecvent plătită domniei eșalonat în mai multe rate asupra cărora se convenea de la început, iar arendașii își așezau oamenii lor de încredere la punctele vamale din țară pentru recuperarea investiției făcute și, desigur, pentru obținerea de profituri suplimentare⁵³. Pe lângă strângerea vămii propriuzise, agenții vamali mai erau plătiți în bani ori în natură pentru diferite operațiuni care pot varia de la un caz la altul, precum cântărirea mărfurilor la vamă ori verificarea căruțelor sau emiterea dovezilor de achitare a vămii, așa-numitele țidule ori bucăți de hârtie pecetluite, pe care negustorul le purta cu sine pe întreaga durată a călătoriei comerciale prin țară⁵⁴. Nu mai amintim și de tendința unor emini ai schelelor (pe hotarul otoman) sau unor vameși moldoveni de a cere negustorilor o vamă mai mare decât cea prevăzută de înțelegerile politice ori de privilegiile comerciale⁵⁵.

În cazul Brașovului vecin s-a putut formula constatarea că „arenda reprezenta în medie aproximativ jumătate din totalul încasărilor vamale”⁵⁶, o constatare ce ridică în chip firesc un mare semn de întrebare asupra relevanței sumelor prevăzute în contractele de arendă din Moldova pentru aproximarea veniturilor vamale în ansamblul lor. La fel de adevărat este însă faptul că adesea prețul de licitație la arenda vămii este principalul indicator cunoscut de care dispun cercetătorii

---

⁵³ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ediția a II-a revăzută, îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P.P. Panaitescu, București, Edit. de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 77; *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești*, III, doc. 150, p. 223–225; *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, București, Edit. Academiei, 1979, doc. LXXV, p. 167–168; doc. LXXXVIII, p. 178–180; *Călători străini...*, vol. III, p. 184; Idem vol. V, p. 20.

⁵⁴ Pentru plata scrisului, vezi, de exemplu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, doc. 180, p. 646–648; doc. 204, p. 709–710.

⁵⁵ Cf. *Cat. doc. turcești*, II, doc. 236, p. 78; Mihail Dan, Samuil Goldenberg, *Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia”, vol. IX, fasc. 2, 1964, p. 38, 58–59.

⁵⁶ Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV–XVI)*, București, Edit. Științifică, 1965, p. 178.

pentru aproximarea veniturilor vamale⁵⁷. Întrucât sursele moldovenești nu îngăduie atare distincții, în tabelul alăturat nu am operat o deosebire între sumele arendelor vamale și estimările veniturilor domnești din vămi extrase din alte surse. În plus, observația formulată în cazul Brașovului de către Radu Manolescu a putut fi invalidată în cazul Bistriței vecine, acolo unde cuantumul arendei vamale din oraș nu constituia în general jumătate din totalul încasărilor vamale propriu-zise, uneori încasările fiind chiar mai mici decât suma arendeii⁵⁸.

Cu toate acestea, recurența cu care domnia recurge la practica arendării vămilelor pe parcursul veacurilor XVI–XVII nu pare să fie motivată doar de nevoia stringentă de numerar. Din perspectiva vistieriei domnești, această operațiune financiară se putea dovedi uneori chiar mai rentabilă decât administrarea directă a prelevării vămilelor, întrucât atât responsabilitatea cheltuielilor de gestiune, cât și eventualele pierderi cauzate de impredictibilitatea evoluției contextului regional erau lăsate în întregime pe seama arendașilor⁵⁹. Având în vedere sumele pe care le-am putut identifica în sursele epocii, venitul anual din vămi nu pare să fi depășit în general pe parcursul secolelor XVI–XVII suma totală de 50.000 de ducăți. Dar în anii în care conjunctura politico-militară ori cea comercială devenea potrivnică bunei desfășurări a activităților negustorești în sud-estul Europei, venitul total rezultat din vămile moldovenești scădea sub valoarea de 20.000 de ducăți, iar când pe traseu drumurile erau nesigure ori erau închise, avem indicii că veniturile din vămi se puteau reduce încă și mai mult⁶⁰. În funcție de context, atare

⁵⁷ Vezi, de pildă, discuția lui John Day, *Les douanes de Gênes, 1376–1377*, vol. I, Paris, S.E.V.P.E.N., 1963, p. XV–XXIII.

⁵⁸ Mihail Dan, Samuil Goldenberg, *op. cit.*, p. 73–75.

⁵⁹ În contractele din epocă se menționează că arendașii cumpărau „vama pe norocul lor, în pierdere sau în câștig”. În egală măsură, vameșii rămâneau datori să plătească domniei suma completă care fusese inițial decisă pentru arendare (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, Edit. Academiei, 1979, doc. 190, p. 361).

⁶⁰ Într-o scrisoare trimisă la 1655 de către Gheorghe Ștefan lui Gheorghe Rákóczy, domnul Moldovei se lamentează afirmând că „venituri nu avem deloc, nici din vămi, nici din ocne, deoarece drumurile sunt nesigure și sunt chiar închise; și astfel oamenii de negoț nu pot umbla, și o să fie a dracului toată daravera aceasta de vămi, fiindcă din ceea ce luam până acum, 1.000 de galbeni, în anul acesta n-am luat nici a 30-a parte; din ocne n-am luat nici un ban”. Comentând această sursă, Petronel Zahariuc ajunge la concluzia că „în vremurile «liniștite», domnia lua din «vămi și ocne» 1.000 de galbeni pe an” (Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe*

fluctuații semnificative se înregistrau chiar în trecerea de la un an financiar la următorul, după cum se poate lesne observa încă de la sfârșitul veacului al XVI-lea.

***Ponderea anuală a vămilelor în totalul veniturilor domnești
(secolele XVI–XVII)***

Interval de timp	Venituri totale pe durata unui an	Venituri anuale din vămi	Ponderea vămilelor în totalul veniturilor domnești
1582	500.000 taleri	40.000 taleri	16%
1583		48.700 taleri	
1587		80.000 taleri	
1590		78.000 taleri	
1591		80.000 taleri	
1592		80.000 taleri	
1596	500.000 taleri între 350.000 și 400.000 cecchini	72.000 scuzi	13%
1620			
1643			
1676	550.000 scuzi		
sfârșitul sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea	între 400.000 și 500.000 taleri	30.000 taleri	6–7%

Ștefan voievod (1653–1658), Iași, Edit. Universității „A.I. Cuza”, 2003, p. 246, 392 și nota 68). În vremurile liniștite cu siguranță domnia obținea cu mult mai mult decât această sumă modică, iar pasajul din scrisoarea lui Gheorghe Ștefan, pe lângă faptul că urmărește în mod vădit să dobândească bunăvoința lui Rákóczy prin exagerarea situației dificile în care se găsea domnul, pare să aibă o cu totul altă logică textuală. Suma de 1.000 de galbeni nu îndeplinește aici rolul de venit global pe timp de pace, ci de indicator care își găsește logica în relație cu „a 30-a parte”, în sensul că domnul ar fi obținut venituri de 30 de ori mai mici.